

TÜRK DİLİ VE KÜLTÜRÜ AÇISINDAN BABURNAME'DE AVCILIK

The Hunting in Baburname From the Point of Turkish Language and Culture

Mehmet Turgut BERBERCAN*

ÖZ

Bu makalede, Türk edebiyatında hatırat türünün ilk örneği olan Baburname'de (Vekâyî) bahsi geçen avcılıkla ilgili unsurlar ve bu unsurların Türk kültürü açısından önemi belirtilerek Babur'un hâtıratına kaydettiği avcılığa dair her bilgi, orijinal metin parçalarının transkripsiyonları da verilmek suretiyle gösterilmiş; ayrıca Babur'un eserinde kullandığı avcılık terminolojisi ile eserde detaylı bir şekilde tasvir edilen avlar ve av usûlleri hakkında açıklamalar yapılarak Baburname'nin Türk kültür tarihinin aydınlatılması yolunda ne kadar araştırılmaya muhtaç bir kültür hazinesi olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Babur, Baburname, avcılık, Türk kültürü

ABSTRACT

In this article, hunting and all the elements relating to it mentioned in Baburname which is the first example of the genre memoir in Turkish literature are specified in terms of the important role of the hunting in the Turkish culture and all the information Babur recorded in his memoirs concerning hunting is demonstrated with the transcriptions of the original texts. Besides depictions of huntings and explanations concerning different methods of hunting are given in great detail with the hunting terminology Babur himself used in his memoirs. It is also emphasized that Baburname which is a cultural treasure needs to be further researched in order to illuminate the Turkish cultural history.

Keywords: Babur, Baburname, hunting, Turkish culture

1. Türk Avcılığının Kültürel ve Tarihî Perspektifi

Uygarlık, geçmişten bugüne, tarihî süreç içinde, avcı ve toplayıcı hayat modelinden toprağa ve üretime dayalı uygarlık modeline terfi etmiştir; fakat uygarlıktaki bu değişim bir anda olmamış, halkların iktisadî, sosyal ve politik faaliyetleri neticesinde, tedricî ve her halkta farklı ilerlemeler göstererek oluşmuştur. Yeni uygarlık modellerinin benimsenmesi, avcılık gibi eski uygarlık bakiyelerinin tamamen terk edilmesi anlamına gelmemiş, bu bakiyeler muhtelif mânalar yüklenerek yeni uygarlık modellerinin içinde varoluşlarını sürdürmüştür. Türk uygarlığının değişim devri içinde, pek tabii olarak, aynı durum söz konusu olmuştur. Çin, Soğd, Tohar, Hint, Fars, Arap, Bizans vs. gibi yerleşik

* İstanbul Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Gör.

kültürlerin kuvvetli tesiriyle ve ibadet için yerleşik hayat gerektiren dinlerin kabul edilmesi neticesinde, avcılığa ve sürü hayvancılığına dayanan Türk hayat modelinin, toprağa ve üretime dayalı bir hayat modeline dönüşümü başlamış; göçebe, avcı ve hayvancılıkla meşgul olan Türklerin yerini ekin eken, ticaret yapan yerleşik Türkler almıştır. Fakat Türkler, yeni uygarlık modelinin içinde, eski Türk uygarlığının kültürel bakiyelerini muhafaza etmişler ve buldukları her coğrafyada, girdikleri her yeni kültür dairesi içinde, bütünüyle olmasa da birer motif olarak atalardan kalma eski kültür unsurlarını geleneklerinde yaşatmışlardır.

Azerbaycan Gobustan, Moğolistan ve Sibiryadaki kaya resimleri, Baykal gölü çevresindeki şekiller, Pazırık Kurganı'nda ve Astana mezarlığında yapılan kazılarda ele geçen eserler, Uygur duvar resimleri, ahşap işlemler, freskler, kumaş üzerine yapılan av tasvirleri, av minyatürleri¹, Oğuz boylarının avcı kuşları ongun (totem) olarak seçmeleri², Orhun Abideleri'nden, Oğuz Destanı ve Dede Korkut boylarına kadar çeşitli yazılı kaynaklarda bulunan bilgiler, avcılığın Türk dünyasında da özel bir yere sahip olduğunu gösterir.³ Avcılığın bir geçim tarzı olarak varlığı, proto-Türk, Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu, Osmanlı tarihinde tespit edilebilmekte; Altay dağlarının eteklerinden Anadolu içlerine kadar yaygınlığı da tarihî-coğrafi açıdan bu konunun önemini göstermektedir.⁴ Ayrıca Şamanist kültürlerin Türk avcılığındaki kalıcı tesiri dikkat edilmesi gereken oldukça önemli bir husustur.⁵

F. Bayat'ın bildirdiğine göre, avın manevi ve iktisadi hayatın kurulmasında önemi, orman veya tayga halklarında belirgin bir şekildedir. Sosyo-ekonomik bağlamı avcılığın daha eski çağlarda ay kültü ile alakalı olacağı vahşi hayvan anlamına gelen *an morfeminin ilah anlamı bildirmesi ile de tasdik edilir (añ [geniz n'si ile] Şor, Tofalar [Karagas] lehçelerinde de vahşi veya vahşi hayvan anlamı bildirmektedir. Hatta Tofalar lehçesinde bu kelimeden türemiş ançı [=avcı] sözcüğü de vardır. Türk kültür tarihinin en eski katmanını oluşturan avcılıkta avın, yalnız sosyo-ekonomik düzeyinden değil, inanç boyutundan da haber veren sözlü ve görsel malzemeler yeterince mevcuttur.). Yine Bayat'a göre av, Türk milli kültüründe fiziki ve manevi gücün sınav meydanı olarak semantik bir yorumdur.⁶

¹ Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatında Av Sembolizmi", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 76, Ocak-Şubat 1997, s. 18-20, 23-24; Fuzuli Bayat, "Sosyo-Ekonomik Bağlamında Avcılık Kültü ve Av İyesi", *Folklor/Edebiyat*, S. 44, 2005/4, s. 49.

² Çoruhlu, *age.*, s. 21; ayr. bk. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran yay., İstanbul 1995.

³ Muharrem Kaya, Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, "Türk Kültüründe Av", Vol. 1, 2009, s. 96-106.; Ö. Güven, G. Hergüner, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 5, 1999, s. 32-47.; ayr. bk. José Ortega Y Gasset, *Avcılık Üstüne*, çev. Derin Türkömer, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2005, s.43-44; Alâeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara 1995, s. 67-70.

⁴ Kaya, *age.*, s. 96-106.

⁵ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK yay., 5. bs., Ankara 2000, s. 63.

⁶ Fuzuli Bayat, "Sosyo-Ekonomik Bağlamı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, "Türk Kültüründe Av", Vol. 1, 2009, s. 1-11.

İ. Kafesoğlu'nun belirttiği gibi, Türklerin, bozkırda nisan ve mayıs ayında ilk gök gürlmesi ile başlayan sazlı, türkülü, eğlenceli bahar bayramlarında tertipledikleri spor müsabakaları arasında en mühim yer avcılığa aitti. Binlerce vahşi ve zararlı hayvanın telef edilmesi ile sonuçlanan sürekl avları gerçek bir savaş manevrası mahiyetini taşıyordu. Böylece daimî savaş egzersizi karakterindeki spor hareketleri dolayısıyla zindeliği, çevikliği yanında muharebede yırtıcılığı koruyan Türk ordularının yerli ve yabancı kaynaklarda kurtlara benzetilmesi dikkate değerdir.⁷ Örneğin, Költigin yazıtında “Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri börü (kurt) gibi, düşman koyun gibiymiş (Doğu yüzü/12)” şeklinde geçen ibare, Türk ordusunun avcı ve yırtıcı kurtlarla özdeşleştirildiğini kanıtlar. Gerçekten de Türk tarihi boyunca avcılığın sadece bir geçim kaynağı ya da Türk aristokrasinin zaman geçirmek ve eğlenmek için uğraştığı bir meşgale olmadığı aynı zamanda savaş hazırlıklarının önemli bir parçası olduğu, savaş gereçlerini kullanmanın öğrenildiği, savaşçılık hünerlerinin bilendiği ve olası bir savaşa karşı pratik kazanmanın yolu olduğu anlaşılmaktadır.

O. Ş. Gökyay'a göre, Oğuzların hayatında av önemli bir yer tutar. Çok eski çağlardan, daha destanlardan başlayarak Moğollarda, Selçuklularda, Osmanlılarda av, bir müessese hâline gelmişti. Divanü Lûgati't-Türk'te “sıgır [364/1]” kelimesi açıklanırken sürekl avlarından söz edilir. Cengiz yasında avcılıkla ilgili hükümler vardır. Cengiz soyunda görülen, herkese açık av törenleri, Temür saltanatında da görülür. Anadolu Selçuklularındaki umumî av törenleri, Cengizlilerde ve daha sonra Temürlülerdeki av törenlerine benzer. Sürekl avlarına Osmanlıların ilk devirlerinde, Selçuklulardan alınmış bir gelenek hâlinde rastlanır. Sürekl avları, Osmanlılarda, adı belli bir teşkilat hâlini almıştır. Avcı kuşların yetiştirilmesi, beslenmesi, terbiyesi hakkında yazılmış veya Türkçeye çevrilmiş kitaplar vardır.⁸

Dede Korkut Hikâyelerinde; av, avcılık, av hayvanları ekonominin önemli unsurlarındandır. Avlar, yiyecek ve giyecek kaynaklarıdır. Şölen yiyeceğidir ve beylere sunulan armağandır. Avcılık, kahramanlık ve yiğitlik sembolüdür. Oğuz yaşantısının baba töresi olduğu gibi savaş için canlı kalma idmanıdır. Gökyay'ın belirttiği gibi, Türkün hayatında önemli bir yere sahip bulunan avcılığın bir takım töreleri bulunan sosyal bir müessese olarak anlatıldığı Dede Korkut'ta, avın türüne göre iki kelime kullanılmıştır; yürürlerden olan yabancı hayvanlar için ‘av avlamak’, terbiye edilip ava alıştırmış kuşlarla yapılan uçar avları için de ‘kuş kuşlamak’ deyimleri geçer (Dede Korkut boylarında, sadece “5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı, 7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı, 8. Başat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan ve 12. İç Oğuz Dış Oğuzun Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan”da av ile ilgili unsur yoktur.⁹). Av ve kuşun sultanların âdet ve törelerinden olduğunu ve her birinin ayrı belli bir iş olduğunu söyleyen Ali Şir Nevaî, bunun ikisine birden ‘şikâr’ dediğini ve avda umdenin geyik olduğunu belirtir (ayr. bk. *Muhakemetü'l Lugateyn* [İkdam yay. s. 84, 1315]). Kaşgarlı

⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 1998, s. 287-288.

⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2004, s. CCCX-CCCXI.

⁹ Hasan Yazıcı, “Dede Korkut Hikâyelerinde Av”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* “Türk Kültüründe Av”, Vol. 1, Ocak 2009, s. 107-122.

Mahmud, yürürlerden av hayvanı için, ‘geyik [bk. I/25, 137, 178, 191, 352; II/ 8, 96; III/ 45, 51, 261, 316]’ demektedir ise de bunu genel olarak eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın ve dağ keçisi gibi hayvanlar anlamına almaktadır.¹⁰

Kırgız destanı Manas’ta da avcılık ve avcılığa bağlı kültler önemli bir yere sahiptir. Örneğin, hayvanların ruhunun, onu avlayan avcılara geçtiğine inanılması, av kültürüyle ilgili yaygın inanışlardandır. Manas Destanı’nda kahramanların av kuşları ve av köpekleri,¹¹ onların en yakın arkadaşlarıdır ve onlara tehlikeleri haber vermeye çalışırlar. Hatta Manas öldüğü zaman atı, tazısı ve ak sungur onun mezarı başında ağlar, yas tutar. İnsanlık tarihinin en eski ve hâlâ devam eden uğraşlarından birisi olan avcılık, inanç unsurlarıyla Türk dünyasının kültürel katmanlarında izler bırakmıştır. Anadolu coğrafyasında üretilen Dede Korkut Kitabı ve Orta Asya coğrafyasının kültürel ürünü Manas Destanı’nda avcılık kültürünün çeşitli izleri de tespit edilebilmektedir. Bunlar avın kutsallığıyla bağlantılı inanışlar ve av hayvanlarıyla ilgili uygulamalar şeklinde görülmektedir. Av kültürü ve ona bağlı orman kültürü, dağ kültürü, Dede Korkut Kitabı’nda ve Manas Destanı’nda hem tabiatı hem de insan hayatını, toplumu düzenleyen kutsallıklar olarak işlev görürler.¹²

1501 yılında kuruluş safhasını tamamlayıp, genişleme safhasına geçen Safevîlerin de çağa hâkim olan ve birçok hükümdarın önceliği arasında yer alan bu geleneği devam ettirdikleri ve çoğunlukla önemli bir askerî seferden önce veya sonra birtakım av şenlikleri düzenledikleri görülmektedir. Bu av şenlikleri yılın muhtelif mevsimlerinde, özellikle ilkbahar, yaz ve sonbaharda, bazen de kış aylarında tertip edilmiştir.¹³ Safevî av geleneğinin bir tarihî arka planının var olduğu da söylenebilir. Zira Safevîler döneminde söz konusu coğrafyada düzenlenmiş olan av şenliklerinde önceki devirlerden kalma Türk-Moğol unsurlarının izlerini sürmek mümkündür. Avlanma şekillerinde, özellikle “halka avı”nda söz konusu durum bariz olarak dikkat çekmektedir. Bu tür bir avlanmada belli bir bölgede mevcut olan yabancı hayvanlar belli bir sürede kovalanarak dar bir alanda halkaya alınır ve bundan sonra aynı bölgede büyük bir av şenliği kurulurdu. Bu şenliğe devlet başkanı, aile ve efradı, devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları katılardı. Ava ilk önce hükümdar başlar ve yorulunca yüksek bir yere çekilerek oradan av şenliğini seyrederdi. Padişahтан sonra sırasıyla devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları da av mutluluğunun tadına varırlardı. Av alanındaki yabancı hayvanlar azalmca, padişahın isteği doğrultusunda avlanma durdurulur ve avlanmış hayvanlar taksim edilirdi. Burada tasvir edilen avlanma şekline Oğuzlarda (Oğuz boyları arasında çok yaygın olan bu avlanma şekli “Oğuz töresi ile

¹⁰ Gökyay, *age.*, s. CCCXI-CCCXII; ayr. bk. Faruk Sümer, “Dede Korkut Destanında Bazı Hayvanlara Dair”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırmaları Dairesi, Ankara 1976.

¹¹ Ayr. bk. A. Caferoğlu, “Türk Onomastiğinde ‘Köpek’ Kültü”, *TDAY Belleteri*, 1961, s. 1-11.

¹² Kaya, *age.*, s. 96-106.; ayr. bk. Naciye Yıldız, *Manas Destanı* (W. Radloff) ve *Kırgız Kültürü* ile ilgili Tespit ve Tahliller, TDK Yay., Ankara 1995, s. 364-367.

¹³ Q. Şükürov, “Safevîlerde Av Merasimleri”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, “Türk Kültüründe Av”, Vol. 1, 2009, s. 57-71.; ayr. bk. Hasan Bey Rumlu, *Şah İsmail Tarihi*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s. 44, 128, 199.

avlanma" ismini taşımaktaydı) ve Moğollarda¹⁴ rastlamaktayız. Zirâ bu avlanma şekli Safevîlerde "halka avı" ismiyle biliniyordu ve I. Şah İsmail devrinin toplu av şenliklerinin çoğu da bu şekilde cereyan etmiştir. Bu, Safevî av geleneğinin kozmopolit yapılı olduğunu ve kendisinden önce İran ve Azerbaycan havalisinde hüküm sürmüş olan Türklerin (Oğuz boyları) ve Moğolların gelenek ve göreneklerini takip ettiğini göstermektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti'ndeki av kültürünün ise Orta Asya Türk kültürünün bir devamı olarak Türkistan'dan intikal ettiği görülmektedir; ancak Osmanlılar bunu geliştirerek köklü kurumlar tesis etmiş ve organize faaliyetler silsilesine kavuşturmuşlardır. Osmanlı padişahlarının ve şehzadelerinin av seferleri düzenlemesi devletin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Bir kaç istisna olmak üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan IV. Mehmed (1648-1687)'e kadar ve bütün Osmanlı padişahları, av faaliyetlerinin içinde olup, çeşitli av seferleri tertip etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda av seferlerinin zirve noktası IV. Mehmed dönemidir. IV. Mehmed'den sonrada azalan ölçüde Osmanlı padişahlarının av faaliyetlerinin devam ettiğini biliyoruz.¹⁶

Avcılığın diğer bir faaliyet sahası olan balıkçılık da Türk kültürü içinde önemli yeri olan bir uğraşdır. Balıkçılık (Balık avcılığı) insanlığın ilk uğraşlarından biridir. Besin toplama ve karasal avcılık kadar eskidir. İlk insanların MÖ 5000 yıllarında göl üzerinde yaptıkları kamış evlerde hazırladıkları ağların kurşun yakasına pişirilmiş topraktan yaptıkları özel taşları, mantar yakasına da suda yüzen hafif tahtaları bağladıkları bildirilmiştir. MÖ 1700'lerde Aral Gölü kuzeyinde avcı ve balıkçı bir halkın kültürü mevcuttu. Harezmi'de en eski medeniyet izlerine sahip Keltenihar neolitik kültüründe, daha sığır ve koyun sürüleri yokken, yabani domuz ve geyik kemiklerine rastlanıyordu. Bu kültürün sahipleri de balıkçı ve avcı bir halktı. Baykal Gölü kıyıları ve ötesi ile Angara bölgesinde, MÖ ikinci binde umumiyetle balık avı ile geçiniyorlardı. MÖ IV. ve III. yüzyıllarda Altayların kuzeyinde yaşayan halk, genellikle tarımla meşgul olur, bir taraftan koyun ve sığır çobanlığı yaparken öbür yandan da balıkçılıkla uğraşıyorlardı. MS 834'de inşa edilen Hazarların başkenti Sarkel'in halkı şehrin yakınındaki Don nehrinde balık avlıyor ve şehir bir balıkçılık merkezi hâlini alıyordu. Divanü Lügati't-Türk'te altı yerde balıktan bahis var: "*Ol maña balıq sarmaştı*" (O bana sudan balık çıkarmakta yardım etti), "*Balıq eligdin sıdhrıldı*" (Balık elden sıyrıldı) ... Altınordu ekonomisinde balıkçılık önemli yer tutardı. XIV. yüzyılda Volga'da, Kama'nın ağzında, Yayık'ta, aşağı Amuderya, Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarında balıkçılık yapılırdı. Bütün bunlar Türkiye'nin Asyalı öğelerinin nehir ve göl balıkçılığına hiç de yabancı olmadığını gösterir. Kaldı ki büyük ölçüde Asya (Uygur, Hint, Fars) kültürlerinden

¹⁴ Ayr. bk. Muraja Dohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Mustafa Rahmi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340-1342, s. 174-175.

¹⁵ Şükürov, *age.*, s. 57-71.

¹⁶ Mustafa N. Türkmen, "Osmanlı'da Av Seferleri", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, "Türk Kültüründe Av". Vol. 1, 2009, s. 22-32.; ayr. bk. Şenol Çelik, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikâgâh)", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara 1999, s. 1888.

esinlenmiş masallarda da çok sık balık ve balıkçılık motifi geçer. Ayrıca, Anadolu Selçuklu sanatında balık figürüne çokça rastlanır.¹⁷

“Türk Kültüründe Av”¹⁸ başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildiriler, “av ve avcılık” ile ilgili unsurların birer folklor, edebiyat, tarih ve dil malzemesi olarak Türk dili ve kültürü dairesi içinde ne kadar köklü ve önemli bir yere sahip olduğunu ve araştırılmaya muhtaç bir kültür alanı olduğunu vurgulamıştır. Türkçenin tarihi yadigarları içinde ilk hâtırat olma özelliğine sahip olduğu gibi aynı zamanda ilk Türkçe zooloji ve avcılık kitabı olan abidevî eser Baburname’nin (Vekayî – Babur’un Hâtıratı) de işte bu kültür alanı çerçevesinde değerlendirilmesi gereklidir.

Baburname, ilkin Maveraünnehir’den Afganistan ve Pakistan’a, sonra Hindistan’ın kuzeyinden Godavari nehrine değin uzanan bölgelere yayılmış Türklerin kültür hayatına ve karşılaştıkları yerleşik kültürlerle kurdukları münasebetlere ışık tutan yegâne eserdir. Eserde geçen av ve avcılığa dâir bilgiler, bir kültür hazinesi olan bu eserin sadece bir yönüdür. Dolayısıyla, bu önemli eser içindeki her kültür unsuru gün ışığına çıkarılmalı ve detaylı bir şekilde irdelenmelidir.

Toplumsal bir müessese olarak avcılığın Türk millî kültüründeki önemli yerini belirtmesi bakımından Baburname’nin Türk dili ve kültürü açısından incelenmesi zarurîdir. Esere bu açıdan bakıldığında, eski Türk kültürü dairesi içinde, Türk avcılığının bu denli kapsamlı ve detaylar verilerek anlatıldığı bir başka eser olmadığı görülür. Yaptığı tasvirlerle renkli şahsiyetinden gelen izleri de katarak, subjektif bir duruşla, bizzat katıldığı yahut şahidi olduğu avları; av hayvanlarının fiziksel özelliklerinden avlanma usûllerine, av bölgelerinden av için gerekli şartlara ve av esnasında yaşanan hadiselerle değin ince ayrıntılarla beraber anlatan Babur, göçebe Türk yaşantısında avcılığın ne kadar olmazsa olmaz bir unsur olduğunu anlatmak istemiş, Türklerde avcılığın ne kadar hayatîyet taşıyan bir *kültür müessesesi*¹⁹ olduğunu bildirmiş ve bir sosyal değer olarak Türk kültüründeki hayvan motifinin tesir alanını güçlü bir üslûp ile tasvir etmiştir.

2. Baburname’de Hayvanlar ve Avcılık

Hindistan Türk-İslam İmparatorluğu’nun (Baburşahlar) kurucusu olan Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, değeri olan her şeyi keskin bir göz ve anlayışla görüp kavramış, kendi hâtıratı olan Baburname’de tanımlamıştır. Bu tanımlama; bulunduğu her coğrafyanın iklimini, doğal güzelliklerini, yöre halklarının gelenek ve

¹⁷ Hasan Hüseyin Atar, Celal Ateş, “Türklerde Tarih Boyunca Su Ürünleri Avcılığı”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, “Türk Kültüründe Av”, Vol. 1, 2009, s. 269-281.

¹⁸ 15-16 Kasım 2006 tarihleri arasında MÜ tarafından düzenlenmiş “Türk Kültüründe Av” başlıklı uluslar arası sempozyum.; ayr. bk. E. Gürsoy Naskali, H. Oytun Altun, *Av ve Avcılık Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

¹⁹ Ayr. bk. Ahmet Caferoğlu, “Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 169-174; “Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği”, *TDAY Belleten*, 1968, s. 1-15.

göreneklerini, adetlerini, ölçü ve tartılarını, bitkilerini ve hayvanlarını, kısacası bütün özelliklerini kapsamaktadır.

Baburname; tarih, edebiyat, coğrafya, folklor, etnografya, botanik gibi bilimlerin uğraşı alanlarına giren bilgilerin içinde anlatıldığı bir kitap olduğu gibi gezilip görülen yerlerin faunasını ve yaban hayatını gözler önüne seren, derin gözlem ve tecrübeye dayanan bilgilerle teçhiz edilmiş bir zooloji kitabı da sayılır.

Babur'un Türkistan'da, Pakistan'da, Afganistan'da ve Hindistan'da, hemen hemen gittiği her bölgede, o bölgelere mahsus hayvanları inceleyerek ve gözlemleyerek onlar hakkında geniş bilgi sahibi olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Babur'un hayvanlar hakkında elde ettiği bilgileri kendi hayatının bir tarihi olan hâtıratında yazması, onun hayvanlara karşı özel ilgisinin ispatı olduğu gibi yüksek Türk kültürünün derin ve büyük geçmişinden gelen mitolojik ve folklorik izleri yansıtması bakımından da önemlidir. Türklüğün karakterinde ve yaşam biçiminde, doğanın ve doğaya mahsus her unsurun önemli bir yeri vardır. Türklerin doğanın ayrılmaz parçası olan hayvanları birer kültürel ve folklorik motif olarak milli yaratıcılığının timsali olan her esere işlediği görülür. Bu suretle, Türk yaratıcılığının geçmişten bugüne oluşturduğu her eserde kullandığı "*doğa ve hayvan motifleri*"nin Türk kültürünün geleneksel ve değişmez motifleri olarak görmemiz mümkündür. Baburname de Türk kültürüne mahsus bu geleneğin yansıdığı önemli eserlerden biridir.

Türkler, doğanın özgür ruhunu taşıyan hayvanlara kutsallık atfederek onları kendi hayatlarının bir parçası saymış ve özgürlüğe âşık boyun eğmez ruhlarının aksini korkusuz, özgür ve güçlü hayvanlarda bulmuştur. Hayvanlara tapınma,²⁰ totem ve tamgaların muhtelif heraldik hayvan figürlerinden oluşması, kişi adlarının hayvan adlarından seçilmesi, yıllara hayvan adlarının verilmesi, yer ve gök ruhlarına hayvan kurban edilmesi²¹ (= *yagış*), ... gibi eski Türk kültüründe bulunan özellikler, "*hayvan*"ın taşıdığı manâ itibarıyla Türk folklorunda ne tür bir simge ve değer olduğuna işaret eder.

Türk tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Babur, büyük bir hükümdar olmasının yanında bir doğa adamıdır. Türk yaşantısının mekânı olan doğayı ve doğanın ayrılmaz parçası olan hayvanları, kendi hayatının bir tarihi olan hâtıratında anlatarak yazdıklarını süslemiş ve öz dilinin nakışlarını bir nakkaş hassasiyetiyle kullanarak, mensubu olduğu kültürün sanat şuurunda asırlar boyunca taşıdığı tabiat motiflerini kaleminden çıkan renkli tasvirlerin parıltısıyla eserine işlemiştir. İşte bu yönüyle Baburname, araştırılmaya muhtaç bir kültür hazinesidir.

Babur, Haydarâbad nüshasındaki sıralanışa göre, 1493-1503 yıllarında geçen hadiselerin anlatıldığı 1b-120a numaralı sayfalarda, Fergana ve Maverâünnehr bölgesinin; 1504-1520 yıllarında geçen hadiselerin anlatıldığı 120b-251b numaralı sayfalarda, Kâbil ve civarındaki bölgelerin; 1525-1530 yılları arasında geçen hadiselerin anlatıldığı 252b-382a numaralı sayfalarda ise Hint coğrafyasının zoolojik yapısından söz etmiş, gözlemlediği ve özel bir dikkatle incelediği bazı hayvanlardan bahsetmiştir. Hindistan bölümü hariç

²⁰ M. M. Sagitov, "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma", çev. Nuri Yüce, *TDAY Belleten*, [1986] 1982 - 1983, s. 125-132.

²¹ Osman Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941, s. 45.

olmak üzere; Babur'un sözünü ettiği hayvanlar, eserde ayrılan hususî bir bölüm içinde değil, eserin bütünü içinde yeri geldikçe anlatılmış ve adı geçen hayvanlarla ilgili herhangi bir sınıflandırma yahut kategorizasyon yapılmamıştır. Hayvanlar, bazen anlatılan hadiselerin içinde yalnızca ismen zikredilmiş, bazen de adı geçen hayvanın eğer önemli ve ilgi çekici yönleri varsa bunlar kısa pasajlar halinde tarif edilmiştir Baburname'nin Hindistan bölümünün (sayfa 252b-382a) adeta bir hayvanlar mecmuası şeklinde oluşturulmuş olan kısmında ise (sayfa 274b ile 282b arası) Hindistan'a mahsus hayvanlar, toplu olarak verilir o devrin zoolojik esaslarına ve kısmen Babur'un şahsî tercihinine bağlı olmak suretiyle sınıflandırılarak sıralanmış ve ayrıca muhtelif mâlumat zikredilmiştir (Eserde toplam 147 hayvan adı zikredilmiştir).²²

Babur'un hayvanlarla ilgili kaydettiği bütün bilgiler, dünya literatürünün eski Asya'nın zoolojik yapısını yansıtan önemli kaynaklarından sayılır. Fergana'dan Kâbil'e, Mâveraünnehr'den Hindistan'a kadar uzanan pek çok bölgede, bir savaşçı ve bir kültür adamı kimliğiyle dolaşan Babur, Türkistan coğrafyasından Türklerin hiç de iklimine alışık olmadıkları Hindistan coğrafyasına yöneldiği yıllarda, üzerinde asırlarca sürecektir bir imparatorluk kurduğu Hint coğrafyasını, Hint kültürü ve Hint sosyo-ekonomik yapısı ile beraber iyi bir şekilde tanımaya büyük gayret göstermiş ve bilhassa bu ülkeye mahsus hayvanlar ile gayet yakından ilgilenmiş, hâtırâtını onların tavsif ve tasnifi için adeta vasıta kılmıştır.

Türk yaşantısının vazgeçilmez bir uğraşısı olan avcılığın Baburname'de çok önemli ve özel bir yeri vardır. Çok canlı bir dille anlatılan oldukça hareketli av tasvirleri göze çarpmaktadır. 253b'de anlatılan *gürk* avı ve 204a'da anlatılan *kulan* avı buna örnek gösterilebilir. Baburname'de av teknikleri hususunda da önemli bilgiler verilmiş ve özellikle kuş, balık ve geyik avlamada kullanılan teknikler anlatılmıştır. Örneğin, *tanâb* ile kuş avlamak (142a-143a), *kulan kuyruğu* denilen bir otu suya atıp balıkları bayıltarak yakalamak (143a-144a), kara geyiği (*kelhere*) râm ederek geyik avında kullanmak (276b), eğitilmiş yırtıcı kuşlarla (*bürgüt, bahrî*) kuş ve geyik yakalamak (219a, 233a) gibi avcılık yöntemlerinden bahsedilmektedir. Bununla beraber eğitilmiş yırtıcı kuşların sadece avlanmakta değil, haber almada ve bilhassa düşmana muhtıra vermek amacıyla kullanıldığı da Baburname'de belirtilmektedir. 226b'de, Türk kültüründe yırtıcı kuşların taşıdığı manâyı yansıtan oldukça önemli bir ibare vardır:

Bir kaçığıy²³ yéberip kadímî Türkke ta'alluğ vilâyetleri tiledük.

"Bir doğan gönderip çok eskiden beri Türk'e ait olan vilayetleri istedik"

Türk kültüründe yırtıcı kuş motifi²⁴, Türk isminin hakikî manasını pekiştiren bir mâna yüklenerek kudretin ve düşman üzerinde oluşturulan korkunun bir sembolü

²² Ayr. bk. Mehmet Turgut Berbercan, *Babur'un Hâtırâtında Geçen Hayvan Adları ve Bunların Türk Dili Açısından Değerlendirilmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

²³ *Astur palumbarius* [Latin], krş. *harçagay* [Moğol]; bk. F. D. Lessing, *Moğolca – Türkçe Sözlük*, çev. G. Karaağaç, C. II, TDK yay., Ankara 2003, s. 1444; ayr. bk. Osman F. Sertkaya, *Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turki (Western Turki)*, TDAY Belleten 1987'den Ayrıbasım, Ankara 1992, s. 273.

haline getirilmiştir. Burada eski bir Türk savaş adetine telmih vardır. Türk hakanları kendilerine ait kabul ettikleri toprakları işgale yeltenen düşmanlara, kendi güçlerinin bir simgesi olarak eğitilmiş yırtıcı kuşları göndererek ultiatom veriyorlardı. Türk hakanlarının kendilerine güçlü hayvan adlarını takarak güçlerini sembolize ettikleri bilinir. Bu adlar içinde cüsseli yahut karasal yırtıcı hayvan adları ve yırtıcı kuş adları²⁵ bulunmaktadır (*Bugra* [erkek deve], *Buka* [boğa], *Arslan*, *Bars* [panter], *Babur* [bir tür kaplan], *Büke* [bir tür büyük yılan], *Böri* [kurt], *Togan* [doğan], *Tugrul* [bir tür doğan], *Çagrı* [bir tür doğan], *Sungur* [bir tür doğan], *TONJA* [bir tür kaplan] ...vs. Kimi zaman bu adların başına *alp*, *bay* gibi sıfatlar getirilirdi ya da sonlarına *beg*, *han*, *tigin* gibi ünvanlar eklenirdi: *Alp Arslan*, *Böri Tigin*, *Bay Sungur*, *Alp Er Tonja*, *Çagrı Beg*, *Bugra Han* ... vs. Ayrıca Türk boylarının tabi olduğu büyük hükümdara *Kagan* [kükreyen arslan]²⁶ denilmiş olması çok mânidardır.).

“Babur” adı Türkistan’da küçük kaplana ve daha çok parsa verilen addır ve bugün dahi kullanılmaktadır. Kezâ Hindistan’ın kuzeybatısında birçok yerde aslana hatta çok nadiren de olsa Bengalé’nin yüksek bacaklı kaplanına “Şîr Babur”²⁷ denilmektedir. Bu böyle olmakla birlikte “Babar” yahut “Baber” şeklindeki okuyuş ve yazılışın doğru olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Babur’un *Mübeyyen* (Mübin) adında ve fikh hakkında yazdığı eserde bulunan şu beytin kafiyesindeki açıklık bu konudaki tartışmayı bitirmiştir:²⁸

Uşbular kim barın didi Babur

Bilgesin kim mufassal imandur

“İşbu şeyler ki hepsini dedi Babur / Bilesin ki bu mufassal imandır”

Zahîreddin Muhammed Şah’a nam olan bu hayvan adı, ilk hecesinde elif kullanıldığında *bābur-bābūr* şeklinde okunur. Bu durum Farişî imlâdan kaynaklanmaktadır (Ayr.bk. Türkiye Türkçesinde²⁹, *böbür* “memelilerden, sıcak ülkelerde yaşayan, derisi benekli, yırtıcı hayvan”; krş.*böbürülenmek*).

Baburname’de “halka avı (*çerge salmak*)”ndan da bahsedilmekte ve bu tarz avlanışın usulleri de canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu tür bir avlanmada belli bir bölgede mevcut olan yabancı hayvanlar belli bir sürede kovalanarak dar bir alanda halkaya alınır ve bundan sonra aynı bölgede büyük bir av

²⁴ Kafesoğlu, *age.*, s. 299.

²⁵ Yırtıcı kuş adlarıyla ilgili ayr. bk. E. Denison Ross, “Kuş isimlerinin Dogu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü”, çev. E. Naskali, *Sunuş*, Haz. Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, TDK yay., Ankara 1994, s. VII-X.

²⁶ A. F. Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi*, TDK yay., Ankara 1989, s. 286.

²⁷ *Panthere tigris* [Latin].

²⁸ H. Y. Bayur, “Baburname (Vekayi), Gazi Zahireddin Muhammed Babur”, *Önsöz*, Kabcacı Yayınevi: 266, Şark Klasikleri Dizisi: 5, İstanbul 2006, s. 9-23.

²⁹ *TDK Türkçe Sözlük*, 2. bs. Ankara 1955, s. 109.

şenliği kurulurdu. Bu şenliğe hükümdar ve hanedana mensup bazı kimseler ile devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları da katılırlardı. Ava ilk önce hükümdar başlar ve yorulunca yüksek bir yere çekilerek oradan av şenliğini seyrederdi. Sonra sırasıyla devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları da av mutluluğunun tadına varırlardı. Av alanındaki yabancı hayvanlar azalınca, hükümdarın isteği doğrultusunda avlanma durdurulur ve avlanmış hayvanlar taksim edilirdi. Bu tip avlanma şekline Oğuzlarda (Oğuz boyları arasında çok yaygın olan bu avlanma şekli “Oğuz töresi ile avlanma” ismini taşımaktaydı), Safevilerde ve Moğollarda da rastlanmaktadır. Baburname’de “halka avı” kuş ve kara hayvanlarının avlanmasında en yaygın kullanılan avlanma şekli olarak görülmektedir. Halka avlarına hükümdar olarak bizzat iştirak eden Babur, bu avları adeta bir şölen havası içinde anlatarak hatıratına kaydetmiş, av esnasında yaşananları bir öykücü üslûbu takınarak yazdığı satırlar vasıtasıyla okuyanın gözünde canlandırmıştır.

3. Baburname’de Geçen Avcılıkla İlgili Unsurlar

Baburname’de kuş, kara hayvanları ve balık avcılığı olmak üzere üç tip avcılık göze çarpar. Aşağıda verdiğimiz orijinal metinlerde, bu üç tip avcılık dahilinde olmak üzere, avcılıkla ilgili olan bütün metin parçaları Türkiye Türkçesi aktarımlarıyla birlikte verilmiştir.³⁰ Ayrıca Baburname’de kullanılan avcılıkla ilgili terminoloji ve zikri geçen av usûlleri tespit edilmiştir:

A. Kuş Avı

Baburname’de bildirilen av kuşları arasında *kırgavul* (Sülün / Phasianus colchius), *ördek* (Anas), *turna* (Grus leucogeranus), *karkara* (Telli boz turna / Ardea virgo), *ukar* (Balıkçıl / Ardea cinera), *kutan* (Bir tür kaşıkçı kuşu / Gallinula chloropus) ... gibi kuşlar bulunmaktadır.

Kuş avlama hususundaki dört usûlden bahis vardır:

1. *çerge salmak*

Avcı grubunun halka oluşturup avın kaçma yollarını kapatarak ava yaklaşmasıdır. Kuş avında da kullanılan bu yöntem karasal hayvanların avlanmasında kullanılan en muteber yöntemdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk savaş tekniğiyle benzerlikler gösteren bu avlanış tarzı Türkler için bir çeşit savaş idmanı olma niteliği kazanmıştır.

³⁰ Haydarâbad yazmasının tıpkı basımından faydalanılmış ve R. Rahmeti Arat’ın tercümesi referans alınarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Bk. A. S. Beveridge, *The Bábar-náma, Being the autobiography of the emperor Bábar, the founder of the Moghul Dynasty in India, written in Chaghatáy Turkish; now reproduced in facsimile from a manuscript belonging to the late Sir Sálár Jang of Haydarábád, and edited with a preface and indexes, E. J. W. Gibb Memorial Series, London 1971.; R. R. Arat, *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi, Babur’un Hatıratı*, C. I-II, 2. bs., TTK Yayını, Ankara 1987.).*

2. *kuş salmak*

Eğitilmiş yırtıcı kuşların av kuşlarının üzerine salınması yöntemidir. Bu yöntemde yırtıcı kuşlar [*Falconiformes*] takımından (*bürgüt, bahri, karçığay ...vs.*) eğitilmiş kuşlar kullanılır.³¹

3. *tor yasamak*

Avcıların içinde saklanacağı taştan bir sığınak hazırlanır (*penâh yasamak*). Ağın bir ucu 5-6 karılık (bir uzunluk ölçüsü [1 karı = 4-8 m. arası]) mesafesi olan bir yere bağlanır, bir ucu yere taşla tutturulur, diğer uç da ağın yarısı kadar uzak bir mesafede 3-4 karılık ağaçtan bir sırığa bağlanır. Sırıgın bir ucunu sığınakta oturan adam elinde tutar ve sığınanın deliklerinden dışarıyı gözetler; kuşların geçişi esnasında sırık vasıtasıyla ağı kaldırarak kuşların ağa girmesini sağlar.

4. *tanâb atmak*

Karanlık ve yağmurlu gecelerde bu usûl tatbik edilir. Akarsu boyları bu av için müsait yerlerdir. Bir ok mesafesi kadar uzun ve kolayca kopmayacak kadar ince bir ipin bir ucuna ok, bir ucuna ağaç dalından yapılmış bir halka bağlanır. Bilek kalınlığında bir karış boyunda bir ağaç parçasına, oka bağlı uçtan başlamak suretiyle, ip sarılır. İp sarıldıktan sonra ağaç parçasını çekerler; ip sarılı ve ortası boş kalır. Sonra, halkayı ellerinde tutmak suretiyle oku hedefe doğru atarlar. Oka bağlı olan ip, havada kavisler çizerek uçar ve kuşun kanatlarına dolanır. Babur, bir gece bu yöntemle kuş avlamaya kalkıştığını ama ipin koptuğunu, ertesi sabah ipin bir kuşa dolanmış vaziyette kendisine getirildiğini anlatmıştır.

METİNLER

Uşak cengellerige çerge salıp kırğavulğa kuş salıp gezler édük (71a17).

“Küçük fundalıklarda halka oluşturarak hareket eder, kuş ve okla sülün avlardık.”

Oşbu Küre kötelide, érte yazlar kuşlarınñ güzarıdur. Nicrāv tevābi'îdin Piçgān éli bu kötelde kalın kuş tutarlar. Kötelniñ çıkışıda, her yérde taşdın penāhlar yasapturlar. Kuş tutar kişiler bu penāhlarda oturup torniñ bir uçını béş altı qarı yıraqrak bérkitürler. Torniñ bir tarafını yérde taşka

³¹ John Scully, “A Contribution to the Ornithology of Eastern Turkestan”, *Stray Feathers*, Vol. IV, 1876.; ayr. bk. E. Denison Ross, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, çev. E. Gürsoy Naskali, TDK Yayınları: 605, Ankara 1994, s. 52, 54.

basururlar, yana bir tarafıda torniñ yarımğaça, üç tört qarı yığaç bağlarlar. Yığaçniñ bir uçı penāhda olturğan kişiniñ éligidedür; yasağan penāhniñ töşükleridin muntazırdur. Kuşlar yavuk kélgeç oq, tornı köterürler; kuşlar özi oq torğa kirer. Bu tedbır bile ğalebe kuş tutarlar. Andaq mübālağa kılurlar kim, ğāhı andaq kalın tutarlar kim boğuzlarğa fırsat bolmas (139b/14-140a/7).

“Bu Kûre geçidi ilkbaharda kuşların geçtiği bir yerdir. Nicrav'a tabi olan Piçgân ahalişi bu geçitte çok kuş tutar. Geçidin sonunda, her yere taş sığınaklar yapmışlardır. Kuş tutan adamlar bu sığınaklarda oturup ağın bir ucunu beş altı karı kadar uzak bir yere bağlar ve bir tarafını yere taşla tutturur, diğer tarafına da ağın yarısına kadar uzakta ve üç dört karı uzunluğunda bir ağaç bağlarlar. Ağacın bir ucunu sığınakta oturan adam elinde tutar ve sığınanın deliklerinden dışarıyı gözetler. Kuşlar yaklaşınca hemen ağı yukarı kaldırır ve kuşlar kendiliklerinden ağa girerler. Bu suretle o kadar çok kuş tutarlar ki, kesmeye vakit bulamazlar.”

Yazlar Kābul kuşlağı kalındur. Ek@er kuşniñ güzāri, Bārān yaqasıdur; né üçün kim şarkı tağlardur, ğarb tarafı hem tağlardur. Oşbu yérniñ toğrısındın kim Bārān yaqası bolğay bir uluk Hindüküş kötelidür ve pes özge kötel yoktur. Bu cihettin tamām kuşlar muniñ bile öter. Eger yél bolsa, yā Hindüküş köteli üstide endek bulut bolsa, kuşlar öte almas; tamām Bārān tüzige tüşerler. Bu maħal ol nevāhıdağı éller kalın kuş alurlar. Bārān yaqasıda kışniñ āhırleride ördek kalın kélür, bisyār séviz bolur. Andın soñra turna ve qarqara uluk kuşlar kalın u bı-ħadd bolur. Bārān yaqasıda turnağa tanāb atıp tanāb bile kalın tutarlar. Ukar ve qarqara ve kutannı hem tanāb bile kalın tutarlar. Bu nev' kuş tutmaq ğayr-ı mükerrerdür. Tutmağınıñ keyfiyyeti bu türlükdür kim bir gez atımı inçke tanāb éşerler. Bu tanābniñ bir uçıda gezni bérkitürler, yana bir uçıda şāhdın bildürge yasapturlar, bu bildürgeni bérkitürler. Yana bir bilekçe yığaçdur, uzunluğı bir qarış bolğay. Gez tarafıdın bu tanābnı bu yığaçça tükengüçe çırmalar. Tanāb tükengendin soñ, bildürgeni bérkitürler. Andın soñ bilekçe yığaçni

tanāb içidin çıkarurlar. Tanāb çıрмаğlık kāvāk ok turar. Bildürgeni élikke salıp kéledürgen kuşniñ alı sarı gezni atarlar. Kuşniñ kanatığa yā boynıka tüşe çıрмаşıp kuş yıkılır. Tamām Bārān éli bu tarık bile kalın kuş tutarlar. Velí bu kuş tutmañniñ haylí meşakqatı bar. Yamğurluk ve karangú kéçeleri kérek. Bu kéçelerde bu kuşlar, sibā' u derendeler cihetidin, tañ atkunça tinmaslar ve muttaşıl uçarlar ve pest uçarlar. Karangú kéçelerde kuşlarnıñ yolu açar sudur. Karanguda açarıp körünür. Korğunçdın su yokkarı, su koyı tañ atgunça barurlar ve kélürler. Tanābnı bu maħalda atarlar. Mén bir katla kéçe tanāb attım. Tanāb üzüldi, kuş hem tapılmadı. Tañlasığa kuşni, üzülgen tanāb bile tapıp keltürdiler. Bu tarık bile Bārān éli kalın ukar tutarlar. Saç otağası ukardın bolur. 'İraqqa ve Ĥorāsānga Kābuldın bir metā'í kim barur, saç otağasıdur. Yana cem'í şeyyād kullardur. İki yüz üç yüz öylük bolğaylar. Témur Bég evlādıdın birisi bu kullarnı Multān nevāħisidin köçürüp kélgendür. İşleri küçleri kuş tutmağdur. Köller yasap kalın milvāħlar tikip köl ortasında tor koyup her cins kuş tutarlar. Né yalguz şeyyād kuş tutar, Bārān olturuşluk éller tanāb atıp tuzak koyup her tedbír bile kalın kuş ve her envā' kuşlar tutarlar (142a/3-143a/4).

"İlkbaharda Kâbil'in kuş avlayacak yeri çoktur. Kuşların çoğunlukla geçtiği yer Bârân sahilidir; çünkü Kâbil'in doğu ve batı tarafı dağlıktır; Bârân sahilinin karşısı yalnızca büyük Hindukuş geçididir ve bundan başka bir geçit yoktur; bu yüzden bütün kuşlar buradan geçer. Rüzgâr olur veya Hindukuş geçidi üzerinde biraz bulut bulunursa, kuşlar geçemez ve hepsi Bârân ovasına iner. İşte o zaman civardaki ahali çok kuş yakalar. Bârân sahilinde kışın sonlarında ördek çok ve fevkalade semiz olur. Ondan başka turna, karkara ve diğer büyük kuşlar sayısızdır. Bârân sahilinde ip atarak çok turna tutarlar. Ukar, karkara ve turnaları ipe bol bol tutarlar. Bu şekilde kuş tutmak buraya mahsustur. Bu avın ayrıntıları şöyledir: Bir ok atımı uzunluğunda ince bir ipi büklerler. Bu ipin bir ucuna ok, öteki ucuna da daldan yapılmış bir halka bağlarlar. Bilek kalınlığında ve bir karış uzunluğunda bir ağaç alırlar. Bu ipi sonuna kadar, okun bağlı olan ucundan başlayarak bu ağaca sararlar. İp bu biçimde tamamıyla sarıldıktan sonra halkayı bağlarlar. Ondan sonra bilek kalınlığında olan bu ağacı, ipin içinden çekerler. İp sarılmış bir biçimde ve içi boş olarak kalır. Halkayı ele alıp gelmekte olan

kuşun önüne oku atarlar. Kanadına veya boynuna dokununca, kuş ipe sarılarak düşer. Bütün Bârân ahali bu usulle çok kuş tutar. Fakat bu kuş avı oldukça eziyetli bir iştir. Bunun için yağmurlu ve karanlık geceler lazımdır. Böyle gecelerde kuşlar, yırtıcı hayvanlar yüzünden sabaha kadar durmadan dinlenmeden ve aynı zamanda çok da alçaktan uçarlar. Karanlık gecelerde kuşların yolu akarsudur; çünkü su, karanlıkta beyaz görünür. Korkudan su üzerinde biryukarı bir aşağı sabaha kadar gider gelirler. İşte ipi bu zaman atarlar. Ben de bir defa geceleyin ip attım. İp koptu ve kuş da bulunmadı. Ertesi sabah kuşu, kopmuş ipe birlikte bulup getirdiler. Bu usulle Bârân ahali çok ukar tutar. Sorguç ukardan elde edilir. Kâbil'den Irak ve Horasan'a ihraç edilen maddelerden biri de bu sorguçtur. Ahaliden başka bir de avcılar vardır. Bunlar iki yüz üç yüz aile kadardır. Timur Bey'in evlatlarından biri bunları Multân civarından buraya getirip yerleştirmiştir. Bütün işleri güçleri kuş tutmaktır. Bunlar göller oluşturup birçok dallar dikip ve göl ortasında ağlar kurarak her tür kuş tutarlar. Yalnız avcılar değil, bütün Bârân ahali ip atıp tuzak kurarak ve her türlü usulde pek çok ve her tür kuş tutar."

B. Kara Hayvanlarının Avlanması

1. Kulan (Yaban Eşeği) Avı

Türklerce eti yenen yaban eşeği (*Equus hemionus* [kulan]) avında kullanılan silah "yay" ve "kılıç"tır [*ok urmak, oklamak, kılıç çapmak*]. Bu av da halka oluşturarak [*çerge salmak*] yapılır. Atlı avcı grubu, halka oluşturarak yaban eşeği sürüsünü kovalar [*soñça çapmak*]. Babur da bizzat bu avlara iştirak etmiş ve av esnasında yaşadıklarını detaylarıyla gözler önüne sermiştir. Anlattıklarından anlaşıldığına göre, Babur oldukça usta bir avcıdır; kovaladığı yaban eşeğini iki okla vurarak yavaşlatmış, atını mahmuzlayarak avına iyice yaklaşmış ve tek kılıç darbesiyle eşeğin başını gırtlığından asılı kalacak şekilde koparmıştır.

METİNLER

Bu deştñiñ hemişe kéyik ve kulanı sémez bolur ve köp bolur. Çerge arasığa kulan ve kéyik qalın kirdi. Qalın kulan ve kéyik öltürdiler. Av e@nāsıda bir kulanniñ soñça çaptım; yavukraq yétip bir oq urdum. Yana bir oq hem urdum; velí bu zaqımlar yıkılguça kārı émes édi. Bu iki zaqmniñ zarbıdın burunğı yügürışidin āhesteraq boldı. Pāşinā kıldım; yaqın sığınıp, kélip iki kulağıdın kéyinki çekesige oq çaptım. Kékirteki oq ılınıp qaldı, mu'allaq asıp bardı. Kéyin ayağı üzeñümge tége yazıp qaldı.

Kılıcım haylí yahşî késti. Ğaríb sémiz kulan édi; kazısı kişiniñ bir qarışdın cüz'í kemrek bolğay édi (204a/3-13).

“Bu ovanın geyik ve kulanı daima semiz ve çok olur. Halkanın içerisine çok kulan ve geyik girdi. Birçok kulan ve geyik vurdular. Av esnasında bir kulanı takip ettim ve yaklaşarak bir ok attım. Bir ok daha attım; fakat bu yaralar ona yere yıkılacak derecede etki etmemiş; yalnızca bu iki yara yüzünden koşması biraz ağırlaşmıştı. Atımı mahmuzladım; gizlice yaklaşarak iki kulağı arasında tam ensesine kılıçla vurdum. Baş kesilip yalnızca gırtlığından asılı kaldı; sıçrayıp öldü. Az kalsın art ayağı üzengime sürünecekti. Kılıcım çok iyi kesti. Çok semiz bir kulandı; karın yağı insanın bir karışından biraz eksikti.”

Şirim Tagayí ve ba'zı Moğolistān keyigini ve kulanını körgenler ta'accüb kılıp dédiler kim: “Moğolistānda hem munça sémiz kulan kem körüptür biz.” Bu kün hem yana bir kulan attım. Oşbu avda tüşken kulan ve keyik ek@eri sémiz édi; velí hiç kaysısı mén öltürgen kulança sémiz émes édi (204a/10-13).

“Şirim Tagayî ve Moğolistan geyiğini ve kulanını görmüş olan diğer bazıları da hayretle ‘Biz Moğolistan’da bu kadar semiz kulan az görmüşüzdür’ dediler. O gün bir kulan daha vurdum. Bu avda ele geçen kulan ve geyiklerin çoğu semizdi; fakat hiç biri benim vurduğum kulan kadar semiz değildi.”

2. Kara Keyik (Antilop) Avı

Kelhere denilen erkek ve dişi Hint antilopu (*Antelope cervicapra* [kara geyik]), antilop avında kullanılmıştır. Bu yöntem oldukça ilginçtir. Ayağına taş bağlanmış ve sahibine râm olmuş bir antilopun boynuzlarına bir çeşit tuzak bağlanır; avcılar saklanırlar. Bir müddet geçtikten sonra ayağı bağlı olan antilopun yanına bir başka antilop gelir ve tabiatları gereği birbirlerine boynuz atarlar. Boynuzlaşırken yeni gelen antilopun boynuzları diğer antilopun boynuzlarına bağlanmış tuzağa takılır. Avcılar da saklandıkları yerden gelip antilopu kolayca yakalarlar.

M E T İ N

Oşbu kelhere bile keyik tutarlar. Ya'ní keyik ılıngandın soñ yıraқ kéterige mānî' bolğay. Bu keyik uruşka ğaríb ħarışdur. Fî'l-ħāl uruşka kélür. Şāħ bile uruşup sürüşüp, ilgeri keyin barurda kélürde, ol keyikniñ şāħı, bu keyikniñ şāħıga bérkitken tuzaққа kirer. Ol kaçmaққа meyl kılsa

rām kēyik kaçmas. Gālibā ayağığa bağlağan taş hem māni' bolur. Bu nev' bile qalın tutarlar. Tutqandın soñ rām qılurlar, yana kēyiklerni tutmaqqa rām qılurlar. Bu rām kēyiklerni hem öyde uruşqa salurlar. Yağşı uruşur (276b/3-10).

"Bu kelhere ile geyik avlarlar. Yani geyik yakalandıktan sonra uzağa gitmesine engel olsun. Bu geyik vuruşmaya çok meraklıdır ve derhal vuruşmaya girer. Boynuzlarıyla dövüşerek tokuşup ileri geri gidip geldiklerinde geyiğin boynuzu bu geyiğin boynuzuna bağlanmış tuzağa takılır. O kaçmak istediğindeyse ehlileştirilmiş geyik kaçmaz; herhalde ayağına bağlanmış olan taş buna engel oluyordur. Bu yöntemle çok geyik avlarlar. Avladıktan sonra onları ehlileştirip tekrar geyik avlamakta kullanırlar. Bu ehli geyikleri evde dövüştürürler. İyi dövüşürler."

3. Gürk (Gergedan) Avı

Gürk (*Rhinoceros* [Gergedan]) avı da karasal hayvanların avlanmasında kullanılan halka avı [*çerge salmak, çergelemek*] yöntemiyle ile yapılmıştır. Gergedanın görüldüğünün haber alınması üzerine harekete geçen avcılar, hayvanın hareket çevresini daraltarak ilerlerler [*kavlamak*]. Şayet gergedan sık orman [*cengel*] arazisine kaçarsa ormanı ateşe verirler [*ot salmak*]. Duman altında kalan hayvan ormandan çıkmak ve düz araziye doğru ilerlemek zorunda kalır. O zaman okçular harekete geçerek oklamaya başlarlar. Derisi oldukça kalın olan gergedanı öldürmek oldukça zordur. Gergedanı öldürmenin yolu, derisinin ince olduğu tarafları bilerek o taraflara ok atmaktır. Gergedan kendisini boynuzlarıyla savunur. Babur'un bildirdiğine göre, avcılardan pek çok kişi ve avcı atları bu boynuzların hedefi olmuştur.

Gergedan o devirde yenilebilen bir hayvan olduğu gibi, boynuzu çok değerlidir. Prestij gayesiyle bu boynuzdan kadehler, süs eşyaları, ... vs. yapılırdı. Belki de bu sebeple gergedan avının büyük bir seferberlik içinde gerçekleştirildiğine şahit olunmaktadır.

METİNLER

Ordunı deryā sarı yürütüp mén Sevātí tarafı kim Gürk-hāne hem dérler, gürk avlağalı bardım. Bir néçe gürk peydā boldı. Velí cengeli qalın édi; cengeldin çıkmadı. Bir buzavlıq gürk tüzge çıkıp kaçça bérđi. Haylı oq urulđı. Cengeli yavuq édi; özini cengelğa saldı. Cengelğa ot saldılar; ol gürk hod tapılmadı. Yana bir gürk buzavı ötké köyüp tépreçilep yatadur; boğuzlap her kişi şıralğa aldı (222b/ 3-7).

“Askeri nehir tarafına gönderip ben de gürk avlamak için Gürkhâne dedikleri Sevatî tarafına gittim. Birkaç gürk görüldü; fakat cengel çok sıkı ve cengelden dışarı çıkamadılar. Buzağılı bir gürk düzlüğe çıkıp kaçmaya başladı. Birçok ok atıldı. Gürk kendini yakındaki cengele attı. Cengele ateş verdiler; fakat o gürk bulunamadı. Diğer bir gürk buzağısı ateşte yanmış, kıvranarak yatıyordu; onu boğazladılar ve herkes bir parça aldı.”

Tañlası ol yurtta tevakkuf kıılıp gürk avığa atlanduk. Bigrām alıdağı Siyāh-ābdın ötüp su koyı bağa çerge salduk. Müddetî barılğandın soñ, keyindin kişi keldi kim: “Bigrāmniñ yavuğıda oğ azrakça cengelğa gürk kirdi, tégresini alıp turupturlar.” Oşandın cılav-ríz téprep yéttük. Cengelğa çerge salıp, ğavğā kılgan bile gürk çıkıp tüzge kaçça bérđi. Hümâyün ve ol yüzdin kélgenler, hiç kim gürkni körgen émes érđi. Barı hatır-ğwāh teferrüc kıldılar. Bir kürühge yavuş kavlap, kalın oqlap yıktılar. Bu gürk hiç kişige ve atka yağşı hamle kılmadı. Yana iki gürkni hem öltürdiler. Dāyim ħātırğa kéçer érđi kim: “Fıl bile gürkni rû-be-rû kıılılsa néçük mu’āmele kılgaylar?” Bu nevbet filbānlar fillerni kéltüredür ékendürler kim bir gürk rû-be-rû oğ çıkar. Fıl bānlar ilgerrek yürügen bile gürk rû-be-rû kélmes, özge sarı kaçar (253b/6-254a/1).

“Ertesi gün o yurtta kalarak gürk avına çıktık. Bigrām’ın önündeki Siyah-âb’dan geçip suyu aşağısına doğru bir halka oluşturduk. Bir süre gittikten sonra arka taraftan bir adam gelerek Bigrām’ın tam yakınında küçük bir cengele bir gürkün girdiğini ve etrafını çevirdiklerini söyledi. Hemen dörtnele oraya gittik. Cengele halka kurulu gürültü yapıldığında gürk dışarı çıkıp ovaya doğru kaçtı. Hümâyün ve o taraftan gelenlerden hiç kimse gürk görmemişlerdi. Hepsi de bol bol eyretti. Bir kürüha yakın kovalayıp birçok okla vurarak yere serdiler. Bu gürk, hiç kimseye ve ata hücum etmedi. İki gürk daha vurdular. ‘Eğer gürk bir fille karşılaştırılırsa acaba ne yaparlar’ diye hep düşünürdüm. Bu defa filciler filleri de getiriyorlarmış ve bir gürk de onların tam karşısına çıkmış. Filciler biraz ilerleyince gürk onlara karşı durmamış ve başka bir tarafa kaçmış.”

Yana gürktür. Bu hem uluğ cānvarıdur. Zehāmatı üç gāv-mişçe bolğay. Ol söz kim ol vilāyetlerde meşhūrdur kim gürk, fıl ni şāh bile köterür émiş; ğālibā ğalağtur. Bir şāhı bar burnınıñ üstide, uzunluğı bir qarışdın köprek; iki qarış ħod körülmeydür. Bir uluğ şāhıdın bir āb-ğüre-kiştı boldı, yana bir

*nerdniñ tāsı boldı, yana üç tört élik hem şāyed arttı éken. Terisi bisyār kalın bolur; katıq yayı bile baġal-güşād ve ħüb toldurup oġ ursalar, yaġşı kirse tört élik kirer dértler kim postınıñ ba'zı yerleridin oġ ħaylı öter érmış. İki qolınıñ qaşıdın ve iki butınıñ qaşıdın tehı tüşüptür. Yıraġdın yapuġ yapġan dék körünür. Özge ħayvānāttın atġa müşābeheti köprekdür. Néçük kim atnıñ uluġ ħarnı bolmas, muniñ hem uluġ ħarnı yoġtur. Néçük kim atnıñ aşuġ ornıda pārça sūñegi bolur, muniñ hem aşuġ ornıda pārça sūñegi bar. Néçük kim atnıñ éligide kömük bolur, muniñ hem éligide kömük bar. Bu, fildin derenderaġtur; velı anġa muťı' ü münkād bolmas. Perşāver ve Heşnegarnıñ cengelleride kalın bolur. Yana Sind suyu bile Bihre vilāyetiniñ arasıdaġı cengellerde hem kalın bolur. Yana Hindistān ve Serū deryāsınıñ yaġasıda hem kalın bolur. Ek@er Hindistān yürüşleride, Perşāver ve Heşnegar cengelleride **gürk** öltürülür édi. Tavr şāġlar urar. Bu avlarda ġalebe kişini ve atnı şāġ uruptur. Bir avda Maġşūd atlıġ ġehreniñ bir atnı, şāġı bile bir nize boyı taşladı. Bu cihetdin Maġşūd, **gürkke** mulaġġab boldı (275a/14-276a/4).*

"Bir diġeri gürtür. Bu da büyük bir hayvandır. Büyüklüġü üç manda kadar vardır. O taraflarda meşhur olan bir söz vardır ki; gürk, fili boynuzuyla kaldırmış. Bu herhalde yanlış olacaktır. Burnunun üzerinde tek bir boynuzu vardır ve uzunluġu bir karıştan biraz fazladır. İki karış uzunluġunda olanı hiç görülmemiştir. Büyük bir boynuzdan bir kadeh ve bir tane de zar kutusu yapıldı. Bundan başka belki de üç dört düġme kadar arttı. Derisi fevkalāde kalındır. Sert bir yay, koltuġa kadar çekilerek atıldığı takdirde ve iyi saplandığında dört parmak kadar girdiğini söylediler. Derisinin bazı yerlerinden ok daha çok geçermiş. İki omzunun ve iki butunun üstünde bol bir deri sarkar; uzaktan bir örtü örtülmüş gibi görünür. Diġer hayvanlardan en çok ata benzer. Atın karnı büyük olmadığı gibi, bunun da karnı büyük değildir. Atın aşık yerinde nasıl bir kemik varsa bunun da aşık yerinde öyle bir kemik vardır. Bunun ön ayaklarındaki kemik de atın ön ayaklarındaki kemiġe benzer. Bu hayvan filden daha vahşidir; onun kadar itaatkâr ve uysal olamaz. Perşāver ve Heşnegar cengellerinde çok bulunur. Bir de Sind suyu ile Bihre vilayetinin arasındaki cengellerde bulunur. Hindistan'da Serū nehrinin sahilinde de çoktur. Hindistan seferlerinin çoġunda Perşāver ve Heşnegar cengellerinde gürk avlandı. İyi boynuz vurur. Bu avlarda birçok adam ve atı boynuzuyla vurmuştur. Bir avda

Maksûd adlı çehrenin atını boynuzuyla kaldırıp bir mızrak boyu kadar attı. Bu yüzden Maksûd'a gürk lakabı verildi.”

Oşbu yurtta bir kişi ayttı kim orduniñ yanıdağı aralda şîr ve gürk körüptürler. Şabâhı ol aralını çergeledük. Fîllerni hem kéltürüp édi. Şîr ve gürk çıkmadı (364a/14-364b/1).

“Biri ordugâhın yanındaki adada şîr ve gürk gördüğünü söyledi. Sabah o adayı çevirdik. Fillerde getirilmişti. Şîr ile gürk çıkmadı.”

C. Balık Avı

Baburname'de balık avı [*balık tutmak*] için; ağ atmak [*tor saldurmak*], balık ilacı atmak [*balık darusu salmak*], balıkhaneler hazırlamak [*mahîhaneler yasamak*] gibi usûllerden bahsedilmektedir.

Dikkat çekici olarak, şu iki usûl bütün detaylarıyla anlatılmıştır:

1. *balık darusu salmak*

Kulan kuyruğu denilen, güz zamanlarında çiçeklenip taneler bağlayan bir ottan on – on iki çuval, kök şıbak denilen ottan ise yirmi – otuz çuval ezilip suya atılır. Bu otların etkisiyle sersemleyen balıklar kolayca yakalanır. Ayrıca suyun döküldüğü yere parmak kalınlığında dal çubuklardan örülmüş sepetler [*çac*] koyup sepetlerin etrafına taş yığarlar ve böylece akıntıyla gelen sersemlemiş balıklar sepete düşer.

2. *mahîhaneler yasamak*

Bu usûl, esasında bir avlanma şekli olmaktan çok günümüzdeki balık çiftliklerinin iptidâî bir şeklini andırmaktadır. Suyun döküldüğü yerin dibine açılan çukurlar vasıtasıyla bir havuz oluşturulur. Bu havuzun üstü taşla örtülerek balığın girebileceği fakat çıkmayacağı bir delik bırakılır. Ne zaman balık yemek istenirse bu çukurlar açılarak istenildiği kadar balık alınır. Kışım uygulanan bu sistem sadece Lemganat havalisine mahsustur ve başka yerde görülmemiştir.

METİNLER

Oşbu mevsimde Bārān suyıda balıgnıñ güzarı bolur. Tor bile yana çac bağlap kalın balık tutarlar. Yana küz mağallarında kim kulan kuyruğı dégen ot çıkıp kemālīga yétip, kül kılıp dāne bağlar. Bu kulan kuyruğıdın on on

iki püştväre yana kök şıbağdın yégirmi otuz püştväre su başığa kélürüp yançıp suğa salurlar; salğan zamān oğ suğa kirip, mest bolğan **balıgı** tuta kirişürler. Koyırağ bir münāsib yérde çac bağlarlar. Çac bağlamak andağtur kim tal hañçalarından barmaqça barmaqça hañçalarını çığ dék toğurlar. Bu çıgıni sunıñ tökülür yérde kāvāk koyup etrafığa taş qalarlar. Andağ kim su bu çığka şarılap tüşkey; tüşken bile koyı oğ bargay. Su koyı barur, **balıg** çıgıniñ üstide qalur. Mest bolğan **balıgı** yoğkarıdın tuta tuta kélürler. Bu çacda qalın tutarlar. Gülbahār suyıda, Pervān suyıda ve İstālīf suyıda bu tarıka bile tutarlar. Yana kış Lemgānātta ğarīb tavr **balıg** tutarlar. Su tökülür yérlerde, öy orniça yérni çuğurraq kılıp oçağ pāyesi dék taşlarıni bu çuğurlarda koyup üstige taş qalarlar. Bu yérge su koyıdın bir eşik koyarlar. Taşni andağ qalarlar kim oşbu bir eşikdin özge hiç yérdin **balıg** kirip çıka almas. Bu qalağan taşniñ üstidin su aqar. Māhī-hāne ‘ameli kıılurlar. Kışlar her kaçan **balıg** kérek bolsa bu çuğurlarıniñ birini açıp kırk éllig **balıg** bir zamānda kélürürler. Bu tarıq açarlar kim ol çuğurnı mu‘ayyen bélgülük yérde kıılurlar. Ol çuğurnıñ bir eşigidin başka tamām etrafığa küriñç palālı koyup üstige taş koyarlar. Éşigige çığ dék néme toğup iki başını bir yérge katıp bağlarlar. Yana muniñ içide, yana bir néme çığ dék toğup bérkitürler. Andağ kim ağı bu çığ bile berāber bolğay. Uzunluğı burunğı çıgıniñ yarımıça bolğay. İçkerigi ağızını tar kıılurlar. Bu içkerigi çıgıniñ içkerigi ağızından kim kirer, uluğ çıgıniñ içige kirer. Uluğ çıgıniñ koyıgı ağızını andağ kıılıpturlar kim **balıg** çıka almas. İçkerigi çıgıniñ koyıgı içkerigi ağızını andağ kıılıpturlar kim yoğkarıgı ağızından **balıg** kim kirer, içkerigi ağızından birer birer öter. Bu içkerigi ağızınıñ yığaçlarınıñ uçını bir kıılıpturlar, bu ağızından ötüp uluğ çıgıniñ içige kim kirer. Çıkar ağızını ğod bérkitiptürler, **balıg** çıka almas. Yansa bu küçük çıgının içkerigi ağızınıñ

*şişler cihetidin öte almas. Bu çığını ol koyğan eşikke kim bérkitürler. Mâhî-hâneniñ üstünini açarlar. Gird-â-girdi hod küriñç palalı bile mazbûttur. Her né élikke kélse bu çukurda tutarlar. Her **balıĝ** kim kaçsa eşik hod bir oĝtur, oşol mezkûr bolĝan çığka tüşer, anda tutarlar. Bu nev' **balıĝ** tutmaĝ özge yérde körülgen émes (143a/5-144a/8).*

“Bu mevsim Bârân suyundan balıkların geçtiği zamandır. Ağla veya sepet bağlayıp çok balık tutarlar. Bir de sonbaharda kulan-kuyruğu otundan on on iki yük ve kök şıbak otundan da yirmi otuz yük kadar su yanına getirip ezerek suya atarlar ve hemen suya girip sarhoş olan balıkları tutmaya başlarlar. Biraz aşağıda ve uygun bir yerde sepet bağlarlar. Sepet bağlamak şu şekilde olur: Parmak kalınlığında dal çubuklarını, çit gibi örerler. Bu çiti suyun döküldüğü yere koyup etrafına taş yığarlar. Şöyle ki, su çağlayarak bu çitin üzerine dökülür ve aşağıya gider. Su aşağıya gidince balık da çitin üzerinde kalır. Sarhoş olan balıkları yukarıdan toplaya toplaya gelirler. Bu sepetle çok balık tutarlar. Gülbahar, Pervân ve İstelif sularında bu şekilde balık tutarlar. Kışın Lemganat'ta garip bir şekilde balık tutarlar. Suyun döküldüğü yerlerde zemini bir ev yeri kadar kazarak çukurlar yapar ve ocak temeli kadar taşları bu çukurlara koyup üzerine taş yığarlar. Bu yerlerde su altından bir delik bırakırlar. Taşları o biçimde yerleştirirler ki, bu delikten başka hiçbir yerden balık ne girer ne de çıkabilir. Su, bu yığılmış taş üzerinden akar. Bu, bir balık yuvası vazifesi görür. Kışın ne zaman balık lazım olursa bu çukurların birini açıp kırk elli balığı birden getirirler. Bunu şu şekilde açarlar: Çukuru belirli bir yerde yapar ve çukurun deliğinden başka her tarafına piriñç samanı koyup üzerine taş koyarlar. Deliğine çit gibi bir şey dokuyup iki başını bir yere birleştirerek bağlarlar. Onun içinde yine bir parça yeri çitle kapatırlar; öyle ki ağzı bu çitle birlikte ve uzunluğu da evvelki çitin yarısı kadar olur; iç ağzını dar yaparlar. Bu iç çitin iç ağzından giren balıklar, büyük çitin içine giderler. Büyük çitin alt tarafındaki ağzını öyle yapmışlardır ki, yukarı tarafındaki ağzından giren balık, iç ağzından birer birer geçer. Bu iç taraftaki ağzın ağaçlarının uçlarını birleştirmişlerdir; balıklar bu ağızdan geçip büyük çitin içine girerler. Çıkılacak ağzı kapatılmış olduğundan balık çıkamaz. Geri dönerse bu küçük çitin iç ağzının şişleri yüzünden geçemez. Bu çiti, o bırakmış oldukları deliğe koyarlar. Balık yuvasının üzerini açarlar. Etrafı da piriñç samanı ile kapalıdır. Bu çukurda ele ne geçerse yakalarlar. Balık kaçsa bile, delik bir tane olduğu için o çite düşer ve orada tutarlar. Bu tür bir balık avı başka yerde görülmemiştir.”

*Balıĝ dârüsını suĝa salıp bir pâre **balıĝ** tutuldı (240a/3).*

“Suya balık otu atıp bir miktar balık tutuldu.”

*Pervân suyu katılışıda, Pervân suyuĝa bu él düstürü bile balıĝ darüsü salıp kalın **balıĝ** tutuldı (240b/5).*

“Pervân suyunun katıldığı yere gidip o civardaki ahalinin usulüyle Pervân suyuna balık otu atarak birçok balık tutuldu.”

Bārān suyıda, şeyyādlar bir pāre balık tuttılar (249a/6).

“Bārān suyunda, avcılar bir miktar balık tuttular.”

Namāz-ı pīşin andın atlanıp yasağan māhî-hānelerde balık tuttılar (251a/7).

“Öğle vaktinde oradan kalkıp bu iş için özel olarak yapılmış olan balikhanelerde balık tuttular.”

Şabāhî atlanıp, balıḳka tor saldurduk (251a/12).

“Ertesi gün kalkıp balıklara ağ attırdık.”

Şem’ yaruḡıḡa ḳalın balıḳlar yığılıp su yüzige çıktılar. Mén ve yana yavuşumdaḡılar élik bile ḳalın balıḳ tuttuk (378a/12-13).

“Mumun ışığına birçok balık toplanarak su üzerine çıktı. Ben ve yanımdakiler elle birçok balık yakaladık.”

Hindistān balıḡlarınıñ gūştı leziz bolur; ıdı ve ḳıltıḡı bolmas. ‘Aceb çuşḫ balıḡlardur. Bir ḳatla, bir sunıñ iki ḫarafıdın tor salıp keldiler. Tornıñ her ḫarafı sudın yarım ḳarıdın köprek yoḳḳarı édi. Balıḡlarınıñ köpreḡi tordın bir ḳarı yoḳḳarraḡ saḫrap saḫrap öttiler (282a/10-13).

“Hindistan balıklarının eti lezzetlidir; kılıçığı yoktur. Çok çevik balıklardır. Bir defa adamlarımız bir suyun iki tarafından ağ atıp geldiler. Ağın her tarafı yarım karıdan fazla suyun üstündeydi. Balıkların birçoku ağı bir karı daha yukarı sıçrayarak aştılar.”

KAYNAKÇA

ARAT, R. R., *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi, Babur’un Hatıratı*, C. I-II, 2. bs., TTK Yayını, Ankara 1987.; *Baburname (Vekayi), Gazi Zahirreddin Muhammed Babur*, Kabalcı Yayınevi: 266, Şark Klasikleri Dizisi: 5, İstanbul 2006.

ATAR, Hasan Hüseyin, ATEŞ, Celal, “Türklerde Tarih Boyunca Su Ürünleri Avcılığı”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, “Türk Kültüründe Av”, Vol. 1, 2009, s. 269-281.

BAYAT, Fuzuli, “Sosyo-Ekonomik Bağlamında Avcılık Kültü ve Av İyesi”, *Folklor/Edebiyat*, S. 44, 2005/4, s. 49.

- BAYAT Fuzuli, "Sosyo-Ekonomik Bağlı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, "Türk Kültüründe Av"*, Vol. 1, 2009, s. 1-II.
- BAYUR, H. Y., "Baburname (Vekayi), Gazi Zahirreddin Muhammed Babur", *Önsöz*, Kabcacı Yayınevi: 266, Şark Klasikleri Dizisi:5, İstanbul 2006.
- BERBERCAN, M. T., *Babur'un Hatıratında Geçen Hayvan Adları ve Bunların Türk Dili Açısından Değerlendirilmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- BEVERIDGE, A. S., *The Bábar-náma*, Being the autobiography of the emperor Bábar, the founder of the Moghul Dynasty in India, written in Chaghatáy Turkish; now reproduced in facsimile from a manuscript belonging to the late Sir Sálár Jang of Haydarábád, and edited with a preface and indexes, E. J. W. Gibb Memorial Series, London 1971.
- CAFEROĞLU, A., "Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 169-174.
- CAFEROĞLU, A., "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği", *TDAY Belleten*, 1968, s. 1-15.
- CAFEROĞLU, A., "Türk Onomastiğinde 'Köpek' Kültü", *TDAY Belleten*, 1961, s. 1-II.
- ÇELİK, Şenol, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikârgâh)", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara 1999, s. 1888.
- ÇORUHLU, Yaşar, "Türk Sanatında Av Sembolizmi", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 76, Ocak-Şubat 1997, s. 18-20, 23-24.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran yay., İstanbul 1995.
- DOHSSON, Muraja, *Moğol Tarihi*, çev. Mustafa Rahmi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340-1342.
- GASSET, José Ortega Y, *Avcılık Üstüne*, çev. Derin Türkömer, Yapı Kredi yayımları, 2. baskı, İstanbul 2005.
- GÖKYAY, O. Ş., *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2004.
- GÜVEN, Ö., HERGÜNER, G., "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 5, 1999, s. 32-47.
- HASAN BEY RUMLU, *Şah İsmail Tarihi*, çev. Cevat Cevan, Ardıç yayımları, Ankara 2004.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK yay., 5. bs., Ankara 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 1998.
- KARAMANLIOĞLU, A. F., *Gülistan Tercümesi*, TDK yay., Ankara 1989.

- KAYA, Muharrem, Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, "Türk Kültüründe Av", Vol. 1, 2009, s. 96-106.
- LESSING, F. D., *Moğolca – Türkçe Sözlük*, çev. G. Karaagaç, C. I-II, TDK yay., Ankara 2003.
- NASKALİ GÜRSOY, E.; ALTUN, O. H., *Av ve Avcılık Kitabı*, Kitabevi yay., İstanbul 2008.
- ROSS, E. Denison, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, çev. E. Gürsoy Naskali, TDK Yayınları: 605, Ankara 1994.
- SAGİTOV, M. M., "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma", çev. Nuri Yüce, *TDAY Belleten*, [1986] 1982 - 1983, s. 125-132.
- SCULLY, John, "A Contribution to the Ornithology of Eastern Turkestan", *Stray Feathers*, Vol. IV, 1876.
- SERTKAYA, O. F., *Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turki (Western Turki)*, TDAY Belleten 1987'den Ayrıbasım, Ankara 1992, s. 265-280.
- SÜMER, Faruk, "Dede Korkut Destanında Bazı Hayvanlara Dair", 1. *Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırmaları Dairesi, Ankara 1976.
- ŞENEL, Alâeddin, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara 1995, s. 67-70.
- ŞÜKÜROV, Q., "Safevîlerde Av Merasimleri", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, "Türk Kültüründe Av", Vol. 1, 2009, s. 57-71.
- TÜRKMEN, Mustafa N., "Osmanlıda Av Seferleri", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, "Türk Kültüründe Av". Vol. 1, 2009, s. 22-32.
- TURAN, Osman, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.
- YAZICI, Hasan, "Dede Korkut Hikâyelerinde Av", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* "Türk Kültüründe Av", Vol. 1, Ocak 2009.
- YILDIZ, Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK yay., Ankara 1995, s. 364-367.